

Jera Vodušek-Starič

ZAČETEK PROCESA DEMOKRATIZACIJE DRUŽBENOEKONOMSKIH
ODNOSOV IN IZVOLITEV PRVIH DELAVSKIH SVETOV LETA 1950

I.

Pomen uvedbe delavskega upravljanja v gospodarskih podjetjih leta 1950 in vseh sprememb, ki jih je na področju družbenoekonomskih odnosov ta odločitev implicirala, je razviden le v okviru družbenoekonomskih odnosov od začetka revolucije in temeljev nove državnosti, postavljenih v času NOB, do izgradnje sistema ljudske oblasti, uvajanja socialističnih odnosov v gospodarstvu v prvih povojnih letih ter vse večje etatizacije v obdobju prvega petletnega načrta.

Proces etatizacije je v Sloveniji potekal v okviru priprav na sprejetje petletke, ki so intenzivneje stekle med letom 1946. Poglavitna značilnost petletke, sprejete 1947. leta, je bilo strogo centralistično planiranje in izvajanje gospodarskega načrta, kot posledica tega pa tudi administrativno-centralističen sistem upravljanja države in družbe nasploh. Inicijativa ljudskih odborov in njihov samoupravni značaj, kot ena bistvenih značilnosti slovenske revolucije, ter prvi ukrepi pri uvajanju socialističnega gospodarstva in uprave, ki so bili na osvobojenem ozemlju sprejeti že leta 1941 in so se nato razvijali naprej v okviru splošne državotvorne organizacije družbe, kot je bila sprejeta na kočevskem in nato na črnomeljškem zboru odposlancev slovenskega naroda, so se leta 1945 postopoma podrejali poenotenemu sistemu gospodarske in upravne ureditve, kot sta jo za vso državo izvajala NKOJ in začasna vlada DFJ. Na gospodarskem področju so to bili ukrepi od konfiskacije, ustanavljanja komisij za upravo narodne imovine, agrarne reforme in prvih ukrepov za poenotenje finančne politike ter prvih državnih budžetov do ustavnih načel družbene in ekonomske ureditve. S sprejetjem Ustave FLRJ je bilo sankcionirano načelo »občeljudske imovine v rokah države« in načelo države kot nosilca gospodarskega planiranja. Kmalu za tem je bil zakonsko opredeljen tudi značaj ljudskih odborov »kot najvišjih organov državne oblasti v odnosih lokalnega značaja na svojem teritoriju«, načelo, ki je bilo nato tudi sestavni del slovenske ustave, sprejete januarja 1947. Temu je nato sledil sprejem vrste zakonov, ki so v podrobnosti izvajali sprejete ustavne opredelitve, kot so zakoni o gospodarskem načrtovanju, o razdelitvi državnih gospodarskih podjetij na podjetja zveznega, republiškega in lokalnega pomena, o ustroju in delovanju državnih gospodarskih podjetij, o ustanovitvi planskih komisij in ne nazadnje zakon o nacionalizaciji, jeseni leta 1946. S tem so bili ustvarjeni sistemski in operativni pogoji za

izvedbo petletke. Vzroki in potrebe za tovrstno gospodarsko organizacijo so bili, gledano s stališča gospodarstva, v slabi razvitosti jugoslovskega gospodarstva, tako industrije kot poljedelstva, v kmečki prenaseljenosti, v teritorialnem in po panogah neadekvatno razporejenem gospodarskem potencialu in še kje. Pomen pravilne gospodarske usmeritve je bil še pomembnejši zaradi vrste drugih procesov, zlasti boja za utrditev sistema ljudske oblasti, za kar niso obstajali povsod enaki pogoji, boja za ohranitev načel izbojevanih v NOB in ne nazadnje tudi boja za mednarodno priznanje novonastale države in za njene pravične meje. Eden od pogojev za pristop k tako zahtevnemu gospodarskemu načrtu kot je bila prva petletka, je bila v zelo hitrem času zaključena obnova v vojni porušene dežele.

V sklopu take organizacije gospodarstva sta bila tako upravljanje kot proizvodnja v podjetjih podrejena strogemu redu in kontroli. Upravljanje podjetja je vodil t. i. operativni upravni voditelj (OUV oz. AOR), ki je kot organ pristojnega ministrstva ustanavljal podjetje, določal njegovo notranjo organizacijo, sprejemal njegove delovne, finančne in investicijske načrte ter razpolagal z vsemi sredstvi podjetja, razen s t. i. skladom vodstva ali skladom direktorja (iz teh sredstev je podjetje finansiralo poleg lastnih manjših potreb tudi različne potrebe svoje ožje lokalne skupnosti). Vse funkcije OUV je opravljal ravnatelj podjetja, ki je bil zanje tudi odgovoren. Če upoštevamo takšno gospodarsko organiziranost, kot jo kaže takratni normativni okvir, je bila udeležba članov kolektiva in tudi širše lokalne skupnosti pri bistvenih odločitvah o življenju podjetja ter pri upravljanju podjetja relativno zelo majhna. Vlogo nosilca aktivnosti delavskega razreda je v tistem času prevzela sindikalna organizacija v podjetju. Njeno delovanje se je usmerjalo predvsem na vestno izpolnjevanje planirane proizvodnje, dvig produktivnosti dela in na čim bolj pravilno izvajanje politike partije v gospodarsko organizacijskih vprašanjih.¹ Sindikalna organizacija je imela svojega predstavnika v strokovnem svetu podjetja, svetovalnem organu ravnatelja, ki ga je lahko imenoval OUV. Poleg tega je bila sindikalna organizacija tudi organizator proizvodnih posvetovanj v podjetju. Na njih pa je razprava večinoma tekla o izpolnjevanju delovnih nalog v okviru petletke. Takšna posvetovanja so bila organizirana tudi v Železarni Jesenice. Druga institucija, ki je v letih neposredno po osvoboditvi, zastopala interese delavstva, so bili delavski zaupniki, ki predstavljajo prve elemente organiziranega vpliva delavcev na upravljanje podjetij. Kljub temu pa se ta institucija ni razvila v močnejšo obliko sodelovanja delavcev v upravljanju podjetij, temveč so to funkcijo vedno bolj prevzemale sindikalne organizacije.²

Železarna Jesenice je bila, kot vsa državna podjetja zveznega pomena, vključena v zvezni petletni načrt, ki je postavil načrt produkcije in investicij v Železarni. V tem času je bila zgrajena nova valjarna na Javorniku in še nekaj manjših objektov. Železarna je svoj plan izpolnjevala po načrtu in ga v letih

¹ Kardelj, E., KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, ljudsko oblast in socializem, 5. kongres KPJ, CZ, Lj. 1948, str. 364.

² Siftar, V., Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih, Založba Obzorja, Maribor, 1969, str. 288. O delovanju sindikalne organizacije v Sloveniji v omenjenih letih pa več v referatu avtorice Organizacija in delo sindikatov v Sloveniji od leta 1945 do 1953, Zbornik Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979.

1947 in 1948 celo preseгла. Ves čas pa je v Železarni primanjkovalo delovne sile, kar je bilo povezano tudi s premajhno izgradnjo objektov družbenega standarda.

II.

1. UPRAVNOGOSPODARSKA DECENTRALIZACIJA V LETIH 1949—1950

Vprašanje nadaljnje smeri razvoja socializma v Jugoslaviji je delno odprl že V. kongres KPJ julija 1948. V svojem političnem poročilu je J. B. Tito analiziral tudi delo KPJ pri graditvi nove države in med drugim zapisal: »Ustava je torej samo potrdila, odnosno uzakonila tisto, kar je že bilo izbojevano med vojno, to je oblast ljudstva, oblast resnične ljudske demokracije. To je hkrati tudi eden najvažnejših pogojev za nadaljnji razvoj naše države v socializem. Ta razvoj je že do danes tako zelo napredoval, da bomo morali ob prvi priliki delno spremeniti tudi našo ustavo, posebno pa 4. poglavje o družbenoekonomski ureditvi v naši državi.«³

E. Kardelj je na kongresu opozoril na organizacijske slabosti državnega aparata in na to, naj bodo ljudski odbori v bodoče res ljudski, i. e. »da bodo v polni meri omogočali kontrolo in sodelovanje ljudskih množic oziroma njihovih predstavnikov pri delu državne uprave...«,⁴ pri čemer je poudaril *načelo dvojne odgovornosti LO*: »Načelo dvojne odgovornosti posameznih vodilnih organov uprave in ljudskih odborih, namreč odgovornost pred izvršnim ljudskim odborom in pred višjim vodstvom ustrezajoče panoge državne uprave... se mora brezpogojno uveljaviti, da bo na ta način zagotovljeno tako naglo in neposredno vodstvo višjih organov državne uprave kakor tudi neposredno organizacijsko vodstvo in kontrolo ljudskega odbora,«⁵ kar je sumiral v dveh nalogah: »1. neusmiljena borba povsod in na vsakem področju proti vsem birokratičnim in drugim metodam, ki ne upoštevajo pritegovanje množic ali v kakršnem koli smislu ovirajo pritegovanje množic h graditvi socializma; 2. vsestransko razvijanje in utrjevanje političnega dela med množicami, dela za prepričevanje ter nenehno dviganje in razvijanje zavesti delovnih množic. Pri uresničevanju teh nalog morajo imeti največjo vlogo množične organizacije delovnega ljudstva.«⁶

Ob tem se odpira vprašanje, v kakšni relaciji je napad Kominforma na KPJ l. 1948 in razvoj tega spopada v naslednjih letih z odločitvijo o demokratizaciji družbenoekonomskih odnosov v Jugoslaviji, s procesom deetatizacije in z uvedbo prvih delavskih svetov.

»Proces etatizacije v Jugoslaviji je bil, poleg tega, da je bil objektivno pogojen z vrsto najrazličnejših in zelo kompliciranih notranjih okoliščin, močno potenciran z naslonitvijo na sovjetski vzor... Na teh osnovah nastala afirmacija administrativno-centralističnega sistema državnega upravljanja vseh področij družbenega življenja je povzročila, da so bile institucije neposredne demokracije zapostavljene ali pa popolnoma degradirane. V tem kontekstu

³ J. B. Tito, Politično poročilo, V. kongres KPJ, CZ, Ljubljana, 1948, str. 134.

⁴ Kardelj, E., KPJ v borbi za novo Jugoslavijo, za ljudsko oblast in socializem, V. kongres KPJ, CZ, Ljubljana, 1948, str. 338.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., str. 356.

ekonomski in politični sistem Jugoslavije in idejno-politična platforma KPJ, na kateri sta bila osnovana, po tistem, kar sta konkretno vsebovala in po tistem, kar sta v sebi nosila kot potencial, objektivno nista implicirala takšnih razlik v obravnavi in realizaciji osnovnih vprašanj družbe prehodnega perioda, ki bi lahko privedle KPJ v spopad s sovjetsko interpretacijo teh vprašanj oziroma s sovjetskim vodstvom in Stalinom. Vzroki tega spopada so bili v tistem vprašanju, ki je bilo predmet nesporazumov tudi med drugo svetovno vojno, in do katerega je stališče KPJ ostalo nespremenjeno. To je bila trdna opredelitev KPJ, da samostojno vodi politiko razvoja Jugoslavije, brez ozira na stopnjo, do katere so ti procesi lahko bili podobni tistemu, kar se je dogajalo v Sovjetski zvezi.⁷ Drug element, ki je v tem trenutku razvoja jugoslovanske družbe tudi vplival na sprejem omenjene odločitve, je pojav birokratske samovolje, ki je povzročil upadanje revolucionarnega in delovnega razpoloženja. To je privedlo do negativnih posledic tega načina upravljanja, ki ni bil več zmožen mobilizirati delovno iniciativo mas, kar je obenem predstavljalo tudi že nevarnost etatizma za samo bit revolucije. Tretji element, ki je vplival, je izhajal iz eskalacije spora, kar je porodilo potrebo po spoznavanju družbenega karakterja tiste politike, ki je pritiskala na politiko KPJ, poleg tega pa tudi opredelitev jugoslovanskih voditeljev za samostojno proučevanje marksizma. Vse to je privedlo do spoznavanja negativnih pojavov v lastni družbi in do iskanja nove demokratične socialistične alternative.⁸ Oziroma, če še enkrat povzamem z besedami drugega avtorja: »V sporu s Stalinom in informbirojem so se do kraja izkristalizirale pomembne razlike v gledanjih na bistvena vprašanja izgradnje socializma v Jugoslaviji, ki so občasno prihajale do izraza že pred in med narodnoosvobodilno borbo. Velike razlike so se pokazale predvsem glede vloge države v socializmu in glede odmiranja njenih funkcij, glede vodilne vloge partije oziroma načina njenega uresničevanja, glede vloge Sovjetske zveze in odnosov med socialističnimi državami, glede pomena sodelovanja širokih ljudskih množic v Ljudski fronti, glede pomena narodnoosvobodilne borbe in vloge Rdeče armade pri osvobajanju Jugoslavije itd. Revolucionarne tradicije iz narodnoosvobodilne borbe, zaupanje delovnih množic v Komunistično partijo Jugoslavije in prvi uspehi poveljne izgradnje, so omogočili Jugoslaviji, da je odvrnila sovjetsko hegemonijo in nadaljevala uresničevanje samostojne poti v socializem, medtem ko tudi mnogo pozneje, po smrti Stalina, takšni poskusi niso uspeli v drugih državah ljudske demokracije. Spor z informbirojem seveda ni vzrok za uvedbo samoupravljanja; prej je res, da je do spora s Stalinom prišlo tudi zato, ker drugače ne bi bila mogoča samostojna pot Jugoslavije v socializem, niti ne bi mogli opustiti sistema administrativnega upravljanja. Za našo revolucijo niso bistveni vplivi in elementi stalinizma v njej, temveč tisti tokovi, ki so jo privedli do spora s stalinizmom in samim Stalinom. Res pa je, da je spor z informbirojem povzročil temeljitejše in globlje analize vzrokov birokratizacije in pospešil vzpostavlanje obrambnih mehanizmov zoper birokratske deformacije. Temeljna zasluga Komunistične partije je v tem, da je v času, ko je bil sistem administrativnega upravljanja še

⁷ Radonjič, R., Sukob KPJ sa Kominformom, drugo izdanje, Zagreb, 1976, str. 226, 227. Prevedla J. V.

⁸ Povzeto po zaključkih iz dela R. Radonjića, Sukob KPJ sa Kominformom, Zagreb 1976.

nujen in edino mogoč, spoznala začasen pomen in nevarnosti konserviranja takšnega sistema.«⁹

Proces demokratizacije družbenoekonomskih odnosov, ki se je pričel leta 1949, je istočasno naletel na ovire zaradi zaostrovanja gospodarske situacije, kot posledice ekonomske blokade in zaostrovanja v mednarodnih odnosih. To se ni odražalo samo na gospodarskem področju, temveč tudi v delovanju družbenopolitičnih organizacij. »Važnost subjektivnega faktorja, ki naj s političnimi prijemi podvoji naše sile, je bila zelo očita. Saj smo vrsto ukrepov morali v teh letih opirati prvenstveno na zavest in predanost naših ljudi. Naše partijske organizacije so to izvrševale ne samo kot politični organi, ampak so vskočile povsod tam, kjer je bilo najnujnejše. Po V. kongresu se je zato še okreplil partijski aparat z raznimi upravami in oddelki. S tem aparatom je CK često direktno posegal na posamezna področja v prid izvrševanja dnevnih nalog. Deloma je tako nastajal dvotirni sistem, deloma pa tesnejše zraščanje državnega in partijskega aparata.«¹⁰ V okviru delovanja KPS se je takrat pričela akcija za boljše delovanje partijskih organizacij, odpravljanje slabosti, ki so obstajale, predvsem pa boj proti sektaštvu pri sprejemanju novih članov in boj za aktivizacijo dela množičnih organizacij. Vračanje k proučevanju klasičnega marksizma in leninizma, teoretične razprave o karakterju oblasti in o nadaljnji graditvi socializma v Jugoslaviji, ki so sledile sporu z IB, vse to se ni manifestiralo samo v razpravah in odločitvah, ki so bile sprejete v najožjem političnem vrhu, temveč tudi s porastom števila partijskih tečajev, krožkov ter z intenzifikacijo idejnopolitičnega izobraževanja v tovarnah in ljudskih odborih, kar se je močno razširilo med letom 1949. Težišče demokratizacije odnosov pa je bilo v teh prvih letih vendarle v procesu decentralizacije na področju upravnogospodarskih odnosov, kar je bilo predpogoj za uspešno delovanje delavskih svetov. Poudariti je namreč treba, da je izvolitev prvih (poskusnih)¹¹ delavskih svetov potekala v času, ko je upravno-gospodarski aparat še vedno deloval v razmerah in v okviru zakonskih določil centraliziranega načina upravljanja, ter da je proces spreminjanja teh odnosov nujno zahteval določen čas, kot je dejal E. Kardelj: »... Imam v mislih nujnost stalnega procesa, prilagojevati organizacijo upravnega aparata razvoju socializma sploh, razvoju proizvodnih sil in socialistične zavesti ljudstva. Ne moremo reči, da je katerakoli izmed teh oblik stalna — vse so v procesu gibanja in odmiranja. Gre le za to, da vidimo, v katero smer gre ta proces. To odmiranje se ne bo izvršilo čez noč, vendar moramo določeno smer postaviti in zagotoviti.«¹²

Za formalen začetek procesa demokratizacije in procesa deetatizacije v jugoslovanski družbi oz. nastopa t. i. obdobja socialistične demokracije (za razliko od prejšnjega obdobja ljudske demokracije) lahko smatramo sprejem

⁹ Ribičič, C., Razvoj skupščinskega sistema v SFRJ, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 1978, str. 61.

¹⁰ Politično-organizacijsko poročilo o delu ZKS v dobi med II. in III. kongresom ZKS, CZ, Ljubljana, 1954, str. 34, 35.

¹¹ Izraz »poskusni delavski sveti« se v literaturi večkrat uporablja za tiste DS, ki so bili izvoljeni pred sprejemom Zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih. Tu ga uporabljam le za to, da jih časovno ločim od kasnejših.

¹² Kardelj, E., Tendence razvoja Ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 45.

zakona o ljudskih odborih v Ljudski skupščini FLRJ 28. maja 1949. Bolj pomemben kot sprejem samega zakona je bil v tistem trenutku govor E. Kardelja ob sprejemu zakona, v katerem je podal analizo vseh ključnih značilnosti in načel državne graditve pri nas ter pojasnil namen zakona. »Namen zakona je ta, da — v popolnem soglasju z načelom enotnosti oblasti in demokratičnega centralizma — pride čimbolj do izraza tista globoka demokratična težnja ljudskih množic po samoupravljanju, po neposrednem sodelovanju v upravljanju države, ki je bila vselej značilna za vsa resnično ljudska gibanja v svetu, posebno pa mora biti značilna za revolucionarni proletarijat in za socialistično demokracijo. S tem seveda nisem hotel reči, da smo dali s tem zakonom zgled popolnega demokratizma, ki mu ni mogoče več ugovarjati in ki se ne more dalje razvijati. Takega demokratizma sploh ni, ko pa bodo nekoč dozoreli družbeni pogoji za tako ‚popolno‘ demokratizacijo, tedaj to ne bo več demokratizacija, kajti tedaj bo demokracija sploh odmrla kot državna oblika in nadomestila jo bo svobodna človeška skupnost proizvajalcev.«¹³

V govoru je podal tudi analizo pojma *ljudske demokracije*, naslanjajoč se na trditve klasikov marksizma, nasproti interpretacijam nekaterih »teoretikov« iz dežel »ljudske demokracije«, in zapisal: »To pomeni, da ljudska demokracija ni noben ‚most‘ med diktaturo buržoazije in diktaturo proletariata, ampak je lahko samo ime za celo vrsto specifičnih oblik v prehodnem obdobju k socializmu, v prehodnem obdobju, katerega vsebina je ravno diktatura proletariata, ne pa nekaj ‚tretjega‘,«¹⁴ ter nadaljeval: »Razvoj socializma ne more potemtakem iti po nobeni drugi poti razen po poti nenehnega poglobljanja socialistične demokracije v smislu čedalje večje samouprave ljudskih množic, v smislu čedalje večjega pritegovanja ljudskih množic k delu državnega stroja — od najnižjih organov do najvišjih, v smislu vedno večjega sodelovanja pri neposrednem upravljanju v vsakem posameznem podjetju, ustanovi itd. ... Če se ne ravnamo po teh načelih, nujno zaidemo v birokratizem in v nevarnost, da se birokratski aparat v odnosu do ljudskih množic vedno bolj osamosvaja in da se jim vedno bolj podreja,«¹⁵ in zaključil: »Kolikor bolj bo socialistična demokracija dejansko socialistična, to se pravi, kolikor bolj bodo iz socialistične države izginjali ostanki kapitalizma in negativne preteklosti sploh, toliko bolj bo socialistična demokracija postajala splošna ljudska, toliko odločneje bo razvijala samoupravo ljudskih množic, vse dotlej, dokler se ne bo spremenila v pravo svobodo za vse ljudi, s čimer bo kot državna oblika dejansko odmrla.«¹⁶

Ko je naprej razglašal načelo samoupravnosti, je zapisal tudi naslednje: »Napačno bi bilo misliti, da se načelo samoupravnosti nanaša samo na take organe oblasti, kakor so ljudski odbori. Ne, to načelo moramo čedalje bolj razvijati povsod, v sleherni organizacijski enoti našega družbenega življenja. Njene elemente moramo razvijati v podjetjih, ustanovah itd. — vsepovsod, kjer lahko iniciativnost množic pomaga do večjih in boljših rezultatov.«¹⁷ S tem

¹³ Kardelj, E., O ljudski demokraciji v Jugoslaviji, PNSG I, DZS, Ljubljana, 1958, str. 393.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., str. 436.

¹⁶ Ibid., str. 438.

¹⁷ Ibid., str. 445.

je bila tudi prvič javno napovedana izvolitev delavskih svetov v podjetjih. Ob tem je E. Kardelj omenil že obstoječo obliko sodelovanja pri upravljanju, in sicer posvete direktorjev s predstavniki kolektiva, ter dejal: »To nepopolno spontano obliko je treba še bolj spopolniti in jo spremeniti v stalno obliko neposrednega sodelovanja delavcev pri upravljanju podjetij... To obliko naše ljudske demokracije moramo razvijati ne samo v širino, ampak tudi po vertikalni liniji v tem smislu, da bodo tudi višji organi gospodarske uprave pritegnili k neposrednemu sodelovanju delavca — proizvajalca.«¹⁸ Pojav partikularističnih teženj, ki bi ob nepravilnem razumevanju teh načel lahko nastopil, je E. Kardelj kakor tudi drugi, ki so takrat o tem pisali, ocenil kot veliko manj nevaren od birokratizma.

V tem novem zakonu o ljudskih odborih je bila spremenjena vloga odborov toliko, da to niso bili več samo najvišji organi državne uprave, temveč tudi edini organi ljudske oblasti na svojem področju. Zakon je prinesel nekoliko bolj podrobne določbe o organizaciji ljudskih odborov ter o zborih volilcev. Kot novost se v tem zakonu pojavljajo sveti in komisije državljanov. Sveti se ustanavljajo pri izvršilnih odborih, v njih pa sodelujejo zastopniki množičnih organizacij, ustanov in podjetij in sodelujejo kot pobudniki ali izvajalci določenih nalog. Komisijo državljanov pa imenuje izvršilni odbor za izvedbo posameznih zadev na področju gospodarstva, kulture in komunalnega na-
predka.¹⁹

V zvezi z novimi nalogami, ki jih je terjal proces decentralizacije, je zakon predvideval tudi ustanovitev oblastnih ljudskih odborov.

Glede organizacije dela izvršilnih odborov ljudskih odborov pa je določal ustanavljanje poverjeništev (namesto prej obstoječih oddelkov), v okviru katerih so se lahko ustanavljali tudi posamezni sektorji, oddelki, uprave, komisije itd. Predvsem pa naj bi spodbudil večjo gospodarsko aktivnost ljudskih odborov v smeri »... krepitev lokalnega gospodarstva, nadaljevanja utrjevanja ekonomske osnove ljudskih odborov in s tem tudi krepitev lokalne samouprave«.²⁰ V ta namen so v zakonu pristojnosti ljudskih odborov na tem področju posebej razčlenjene, kar naj bi zagotovilo tudi njihovo dosledno izvajanje.

Vendarle pa do uresničevanja teh načel o demokratizaciji ljudske oblasti v naslednjih mesecih še ni prišlo, kar kažejo priprave na volitve novih krajevnih ljudskih odborov, ki so potekale jeseni 1949. Na plenumu CK KPS, ki je bil 7. in 8. oktobra 1949, in na katerem je bila volitvam v KLO posvečena ena od točk dnevnega reda, je referent za to vprašanje dr. Marjan Breclj opozoril na dejstva, da je na področju osamosvojitve KLO, na to je opozarjal že Miha Marinko ob volitvah leta 1947, bilo malo storjenega. »V celoti vzeto stoji še vedno pred nami naloga afirmacije KLO kot resničnih predstavnikov ljudskodemokratske oblasti, predvsem seveda na našem podeželju.«²¹ Ko je Miha Marinko na plenarnem zasedanju GO OFS, ki je sledilo 28. oktobra 1949, govoril o nalogah OF pred volitvami KLO, je prav tako opozarjal na še obstoječe pomanjkljivosti v stanju KLO. »Imeti moramo pred očmi, da je cilj volitev konsolidacija in preusmerjanje KLO-jev za pospešeno socialistično druž-

¹⁸ Ibid., str. 456.

¹⁹ UL FLRJ, 49/49.

²⁰ Kardelj, E., op. cit., str. 474.

²¹ Arhiv CK ZKS, Plenum CK KPS, 7. in 8. oktobra 1949, referat dr. M. Breclja.

beno preobrazbo. V KLO-jih bi se morali volilci zlit s svojim oblastnim organom v tesno celoto, nastati bi morale pravzaprav neke vrste komune... Jasno je, da bo ponekod treba postaviti vprašanje zbora volilcev, ker se marsikje ti zbori niso vršili.«²² Glede vprašanja premajhne gospodarske iniciative KLO in reševanja le-tega pa je obrazložil: »Vlada je na eni svojih zadnjih gospodarskih sej obravnavala problem krajevnih ljudskih odborov. Sklenila je nekaj popravkov pri udeležbi na viških proračunskih dohodkov... Aktivni okraji naj dajo iz svojih viškov potrebno materialno in finančno pomoč KLO-jem, na drugi strani pa je vlada dala za pasivne kraje oblastnim odborom na razpoložljiva sredstva.«²³

Glede volitev, ki so bile 11. in 18. decembra, naj omenim še to. Na teh volitvah je bilo po predhodnih spremembah izvoljenih 1195 krajevnih ljudskih odborov (72 manj kot na prejšnjih) in število odbornikov se je povečalo z 8 na 11. Poleg tega je bil tudi nekoliko spremenjen volilni zakon, ki je določal, da mora imeti vsak kandidat za ljudskega odbornika svojo volilno enoto, kar naj bi zagotovilo neposreden stik z volilci in neposredno odgovornost volilcem.²⁴

O tem, kako so zaživel sveti državljani v naslednjem letu, je E. Kardelj zapisal: »Dejansko so zamrli in se ta stvar slabo izvaja, a kolikor se le izvaja, se izvaja zgolj formalno, da je število sestankov večje. Tako je onemogočeno postopno uresničevanje težnje, da bi oblast preko aktivov in svetov državljanov neposredno prešla na ljudske množice.«²⁵

Dejanski proces decentralizacije državne uprave se je začel že konec leta 1949 in v prvi polovici leta 1950 in je kot rečeno, predstavljal predpogoj za uspešno delovanje delavskih svetov. V tem obdobju je decentralizacija potekala predvsem kot prenos pristojnosti z zvezne na republiško raven ter v smislu priprav tako okrajnih kot krajevnih ljudskih odborov, da bi se usposobili za funkcije, ki naj bi jim pripadale v okviru nadaljnje decentralizacije.

Prvi ukrepi na tem področju so bili sprejeti že leta 1949. V ta namen so bili ustanovljeni oblastni ljudski odbori, formalno 11. maja, čeprav so priprave potekale še pred tem. To je narekovalo tudi novo teritorialno razdelitev in v Sloveniji so bile ustanovljene 3 oblasti — Ljubljanska, Mariborska in Goriška. Za te odbore so veljali isti predpisi kot za ostale ljudske odbore, njihove pristojnosti pa so določali republiški predpisi.

Istočasno je prve spremembe doživela tudi republiška vlada, kjer so bila ustanovljena nova ministrstva in sveti (ministrstvo za znanost in kulturo in kasneje za elektrogospodarstvo in rudarstvo). Poleg tega je prišlo že poleti 1949 do prvega prenosa nekaterih gospodarskih panog v republiško upravljanje, ko sta bili ukinjeni zvezni generalni direkciji tekstilne industrije in industrije usnja ter gume, namesto le-teh pa se je ustanovila zvezna uprava industrije tekstila, usnja in gume v sklopu ministrstva za lahko industrijo. Naloga zvezne uprave je bila, da kot koordinacijski organ skrbi za organiza-

²² Ljudska pravica (LP), 30. 10. 1949.

²³ Ibid.

²⁴ Stenografski zapiski Ljudske skupščine LRS, 6. redno zasedanje 21. oktobra 1949, Ljudska skupščina LRS, Ljubljana 1949, str. 13.

²⁵ Kardelj, E., Tendence razvoja ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 38.

cijske in razvojne probleme tega področja.²⁶ V začetku leta 1950 je sledila ukinitvev zveznih ministrstev za elektrogospodarstvo in za rudarstvo ter ustanovitev ustreznih komitejev. »Ustanovi se komite za elektrogospodarstvo vlade FLRJ, kot njen organ za vodstvo zadev splošnega državnega pomena na področju elektrogospodarstva in za koordiniranje dela republiških organov, ki so pristojni za te zadeve.« Komite so sestavljali predsednik komiteja, ki je bil minister vlade FLRJ, ministri iz republik in imenovane osebe.²⁷ Ko je B. Kidrič pojasnjeval to etapo reorganizacije, si je nadaljnjo smer reorganizacije predstavljal tako, da bi se v okviru zvezne vlade ustanovili sveti ministrov, ki pa ne bi bili organizirani več samo na osnovi gospodarskih panog, temveč kot *zaokroženi kompleksi* več panog, npr. energetika in ekstraktivna industrija, predelovalna industrija, strojogradnja, denarne operacije, planiranje itd. (vsega skupaj je naštel 11 takih kompleksov).²⁸ Ob tem je potrebno poudariti nove pozitivne elemente omenjenih sprememb. Prvič to, da so v delu zveznih svetov neposredno sodelovali tudi ministri iz republik. »Le-ta bo na eni strani sredstvo proti birokratičnemu centralizmu, ker bodo v samem zveznem oziroma zvezno-republiškem vodstvu mnogo bolj neposredno prišle do izraza republiške potrebe, po drugi strani pa bo ta novost tudi sredstvo proti gospodarskemu partikularizmu, ker bodo imeli vsi tovariši mnogo bolj pred očmi splošne državne potrebe in naloge, kot pa je bilo doslej mogoče.«²⁹ Drugič, da je bila ost teh ukrepov usmerjena tudi na zmanjšanje birokratskega aparata in borbo proti birokratizmu, ki se je v teh letih razvil na zvezni ravni, in ki ga je B. Kidrič takole označil: »Tu gre predvsem za družbeni pojav birokratizma v graditvi socializma oziroma v socializmu, t. j. za dejstvo, da začne v praksi ljudsko demokracijo, ki sloni na široki ljudski iniciativi in zavestnem sodelovanju čim širših ljudskih množic, zamenjavati čedalje bolj obsežna in čedalje bolj kompletna birokracija, ki se tudi čedalje bolj izloča iz procesa produkcije in dviga nad njega kot njegov varuh in parazit.«³⁰ In tretjič, da se v tem kontekstu prvič omenja nov način planiranja v gospodarstvu, in sicer planiranja balansa in proporcev med gospodarskimi operacijami, kar naj bi planske organe usmerilo k bolj »gospodarsko-političnim analizam sedanjih in bodočih možnosti in kot tak nudil svetu teoretično predelani material«.³¹

V večjem obsegu je bil prenos podjetij iz pristojnosti zveznih upravnih organov v pristojnost organov vlad ljudskih republik izvršen 3. aprila leta 1950, zajel pa je vsa podjetja kemične, steklarske, papirne, tobačne, živilske, medicinske in cementne industrije. Dejanski prenos je bil izvršen 15. aprila.³² Neposredno po tem so prenehala obstajati zvezna ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo, lahko industrijo, gradnje, trgovino in preskrbo, državne nabave, in ustanovljeni so bili naslednji sveti Vlade FLRJ: za kmetijstvo in gozdarstvo, za predelovalno industrijo, za gradbeništvo in gradbeno industrijo, za blagovni

²⁶ UL FLRJ 63/49.

²⁷ UL FLRJ 10/50.

²⁸ Kidrič, B., Ekspoze o reorganizaciji našega upravljanja, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 137.

²⁹ Ibid, str. 143.

³⁰ Ibid., str. 139.

³¹ Ibid., str. 144.

³² UL FLRJ 25/50.

promet ter za promet in zveze.³³ Podjetja črne metalurgije in strojegradnje pa so še vedno ostala pod zvezno upravo. Po stanju 15. aprila je bilo v Sloveniji le še 16 podjetij zveznega značaja in sicer: Nafta Lendava, Železarna Štore, Železarna Jesenice, Železarna Guštanj, Rudnik svinca in topilnica Mežica, Tovarna glinice in aluminija Strnišče, Rudnik živega srebra Idrija, Topilnica in valjarna cinka Celje, Titovi zavodi — Litrostroj Ljubljana, Tovarna avtomobilov TAM Maribor, Tovarna konstrukcij in vijakov »Splošna« Maribor, Tovarna kmetijskih strojev Maribor, Metalna industrija »Impol« Slovenska Bistrica, Železniška delavnica Maribor, »Iskra« Kranj ter Elan Gorjuše.³⁴

S tem v zvezi se je bistveno spremenila struktura upravno-gospodarskega aparata na zvezni in republiški ravni. Na zvezni ravni je bil 31. maja 1950 ustanovljen Gospodarski svet vlade FLRJ, katerega so poleg že omenjenih svetov sestavljali še minister za finance, minister za težko industrijo, minister za zunanjo trgovino, minister za delo, pomočnik ministra za narodno obrambo ter predsednik zvezne planske komisije. Naloga Sveta je bila koordinirati delo gospodarskih uradov in ustanov.³⁵ Spremenjena je bila tudi organizacija Zvezne planske komisije, ki so jo odtlej sestavljali njen predsednik in predsedniki planskih komisij iz republik.

Temu je sledilo tudi postopno ukinjanje generalnih in glavnih direktij ter zveznih uprav. Med zadnjimi je te spremembe doživelo ministrstvo za težko industrijo in njegove direktije, katerega naslednik je postal svet za strojegradnjo, pri čemer pa sta vodstvo podjetij te zvrsti še vedno ohranili na zveznem nivoju osnovani generalni direktiji za strojegradnjo in za črno metalurgijo. Ves čas poteka reorganizacije je tekla tudi razprava o podrobnostih teh ukrepov kakor tudi o oblikah nadaljnje decentralizacije, saj se je s temi prvimi ukrepi zmanjšal in reorganiziral le upravno-gospodarski aparat na zveznem nivoju (20—30 %), medtem ko se je zaradi prenosa pristojnosti nekoliko okrepila republiška uprava.

Na republiški ravni so, v okviru vlade LRS, ti ukrepi privedli do naslednjih sprememb. Odpravljena so bila ministrstva za industrijo, za lesno industrijo, za elektrogospodarstvo, za rudarstvo in za komunalne zadeve, ustanovljeni pa sveti za predelovalno industrijo (katerega so, na primer, sestavljali poleg predsednika sveta, ki je bil član Vlade LRS, še generalni direktor za tekstilno in usnjarsko industrijo, generalni direktor za kovinsko, predelovalno in elektroindustrijo, generalni direktor za kemično industrijo ter generalni direktor za lesno industrijo), za energetiko in ekstraktivno industrijo, za blagovni promet, za kmetijstvo in gozdarstvo ter za blagovno gospodarstvo. Za koordinacijo vseh resorjev gospodarstva pa je bil ustanovljen Gospodarski svet Vlade LRS, katerega so poleg predsednika, za katerega je bil imenovan Sergej Kraigher, sestavljali predsedniki naštetih svetov, predsednik planske komisije, minister za finance, minister za gradnje ter minister za delo. Za operativno-upravno vodenje podjetij republiške industrije, ki jih je bilo po novem 271, so se formirale še ustrezne generalne direktije, ki so zamenjale prej obstoječe upravne organe (glavne direktije). O funkciji svetov in generalnih direktij je B. Kidrič dejal: »Sveti, uvedeni tako v republiških kakor v zvezni vladi za splošno

³³ UL FLRJ 27/50.

³⁴ Arhiv Slovenije (AS) Fond Planske komisije (PK), f. 75.

³⁵ UL FLRJ 38/50.

koordinacijo gospodarskih poslov kompleksnih gospodarskih panog, niso več gospodarska ministrstva starega tipa, ki so ustrezala izključno državnim lastninskim pravicam v socialističnem sektorju in po katerih je upravni gospodarski aparat dobival vse večje in širše kompetence. Sveti so, naravno, ostali organi državne gospodarske uprave, toda hkrati so postali kolegijska telesa, v katerih so neposredno zastopane samo generalne direkcije kot višja, v bližnji bodočnosti že čisto nedržavna oblika gospodarskega združenja. Že s sedanjimi reorganizacijskimi ukrepi državne uprave se potemtakem tudi v svetih kot organih vlade pojavlja začetni element sodelovanja neposrednih proizvajalcev. Seveda se ustvarjajo s tem široke možnosti za nadaljnje postopno odmirnje državnih funkcij na področju gospodarstva.³⁶

Spomladi leta 1950 so se pričele tudi priprave za prenos gospodarskih pristojnosti na ljudske odbore, ob tem pa se je odprlo tudi vprašanje pripravljenosti oz. sposobnosti obstoječega aparata ljudskih odborov za takšno povečanje nalog in odgovornosti. Tako je na seji Odbora za ljudsko oblast FLRJ 25. junija 1950 E. Kardelj ocenil izvršeno reorganizacijo takole: »Danes smemo brez pretiravanja reči, da smo storili pomemben korak naprej v graditvi našega zveznega državnega aparata, in to ne samo glede njegove politične trdnosti, ampak tudi glede njegove kvalitete. Zlasti zadnja reorganizacija zveznega aparata nam je dala manjši, zato pa kvalitativno trdnejši aparat. Zdaj intenzivno delamo na tem, da bi zmanjšali tudi republiški aparat in ga kvalitativno dvignili, da bi lahko boljše od prejšnjega opravljal svoje funkcije, posebno še tiste, ki bodo odslej pripadale temu aparatu. Ne bi pa mogli reči, da smemo biti zadovoljni glede strokovnega izpopolnjevanja aparata okrajnih ljudskih odborov. Zato prihajamo danes v položaj, da se vse tisto, kar ukrepamo glede reorganizacije našega aparata, glede nadaljnega razvijanja socialistične demokracije v naši deželi, lahko razbije spričo premajhne sposobnosti okrajnih ljudskih odborov in njihovega aparata.«³⁷ Istočasno je tudi podal kritično oceno stanja ljudskih odborov in obsodil njihovo kampanjsko delovanje in pojave samovolje kot posledico organizacijske nesposobnosti odbora, da določene naloge pravilno uresničuje. Zato je predlagal, naj se v interesu uspešnega prevzemanja novih nalog ljudski odbori organizirajo »tako, da lahko posamezne panoge delavnosti ljudskih odborov funkcionirajo samostojno ne glede na potrebe druge panoge, ne pa da bi se dogajalo, da kadar se začne odkup, preneha v okraju vsaka druga dejavnost...«³⁸ in naj se odbore kadrovske okrepi predvsem s strokovnimi kadri, ker se je dogajalo, da se je kot posledica pomanjkanja ustreznih strokovnih kadrov širil aparat ljudskega odbora in »... tako imamo pri poslu, ki bi ga količkaj dober strokovnjak opravil brez posebnih težav, štiri do pet ljudi, ki vsi skupaj ne morejo narediti, kar je potrebno, kar bi naredil en sam.«³⁹ Ob vprašanju kadrov je E. Kardelj načel še eno od važnih vprašanj tistega časa, in sicer pojav zraščanja državnega aparata in Partije, proti kateremu je nasprotoval: »Sedaj je na terenu takšno stanje, da je bil

³⁶ Kidrič, B., O reorganizaciji državne gospodarske uprave, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 163.

³⁷ Kardelj, E., Tendence razvoja Ljudskih odborov, PNSG II, DZS, Ljubljana, 1955, str. 35.

³⁸ Ibid, str. 37.

³⁹ Ibid.

sekretar partijskega komiteja praviloma izvoljen za predsednika ali sekretarja, v glavnem vodilnega človeka v okrajnem ljudskem odboru. Posledica tega je bila, da je partijski komite v nekem pogledu zrastle z aparatom okrajnega ljudskega odbora. Na ta način je tako rekoč izginil tisti družbeni faktor, ki bi moral kontrolirati državni aparat, ga kritizirati v imenu ljudstva in v imenu Partije. Partija je avantgarda delovnih ljudi in v imenu proletariata, v imenu delovnega ljudstva mora kritizirati ta aparat ter se boriti zoper napake in pomanjkljivosti v njem. Toda zaradi omenjenega zraščanja smo to orožje vzeli iz rok tako Partiji kakor delovnemu ljudstvu. V prvih povojnih letih je bilo tako združevanje funkcij brez dvoma potrebno... CK naše Partije meni, da partijske organizacije na prihodnjih volitvah ne smejo kandidirati za izvršilni odbor okrajnega odbora Fronte sekretarja okrajnega partijskega komiteja.⁴⁰ Opozoril pa je tudi, da je potrebno povečati avtoriteto svetov državljanov, zato naj bi skupščine ljudskih republik izdale ustrezne zakone o svetih in aktivih državljanov. Glede KLO pa je menil, da je potrebno narediti analizo stanja teh odborov, in to individualno, ker le-ti delujejo v različnih razmerah. Opozoril je tudi na zastoj pri sprejemanju statotov ljudskih odborov. »... Statut ni samo zunanja oblika, ampak je nujno potreben instrument za utrditev našega demokratičnega sistema. Naj bo ta statut tudi slabši, vendarle pa bo tu, in v njem bodo navedene naloge ljudskega odbora, pravice ljudskega odbora, dolžnosti ljudskega odbora do državljanov, pravice ljudskih odborov do drugih organov oblasti, pravice državljanov do ljudskih odborov, itd.«⁴¹

V gospodarski politiki in operativi pa kljub sprejemu zakona o ljudskih odborih in načel, ki jih je zakon impliciral, decentralizacije še ni bilo občutiti. To lahko trdimo predvsem za leto 1949 in v veliki meri za leto 1950. »Centraliziranje vseh sil na najnujnejše planske naloge je celo krepilo administrativni način vodenja gospodarstva. Tak način planiranja in izvrševanja planskih nalog je zahteval vzporedno pojačanje organizacijsko-političnih prijemov, ki naj bi zagotovili ne samo birokratski, administrativni pritisk za izvajanje nalog, ampak tudi globljo zavestno in politično orientacijo delovnih ljudi pri tem.«⁴² Kljub prenosu upravno operativnih funkcij z zveze na republiko se ni bistveno spremenil način gospodarskega upravljanja in poslovanja podjetij. Nasprotno, v letu 1949 še vedno beležimo primere, ko vrsta podjetij lokalnega pomena oz. tistih, ki so bila v pristojnosti okrajev, preide pod republiško upravo.⁴³

Poglavitna skrb na gospodarskem področju je v teh letih veljala izpolnjevanju petletnega načrta. Plan je bil leta 1949 uspešno izpolnjen, v zveznem merilu s 100,4%, kar je B. Kidrič označil kot strateško zmago, ki jo je dosegla naša partija v boju za petletni plan in proti kominformovskemu revizionizmu. Kljub razdoru gospodarskih pogodb, neizpolnjevanja prevzetih gospodarskih obveznosti in gospodarski blokadi članic Kominforma so se investicije v letu 1949 dvignile. Dvignila se je tudi produktivnost dela, zaradi novih kapacitet, pa tudi zaradi izboljšanja delovnega procesa. Obseg industrijske proizvodnje se je v Sloveniji povečal za 16%, le ponekod so se pojavile težave

⁴⁰ Ibid, str. 43.

⁴¹ Ibid, str. 46.

⁴² Politično-organizacijsko poročilo o delu ZKS v dobi med II. in III. kongresom, III. kongres ZKS, CZ, Ljubljana, 1954, str. 34.

⁴³ UL LRS 21., 22., 26., 49.

zaradi pomanjkanja materiala in surovin. Dodatne težave v gospodarstvu so nastopile leta 1950 zaradi posledic suše, kar se je odražalo tudi v problemih prehrane prebivalstva v mestih. Poleg tega so v letu 1950 pri investicijski izgradnji še vedno čutile posledice blokade, pridružile pa so se jim še zvišane cene surovin in drugega materiala na svetovnem tržišču. Kljub temu se je leta 1950 celotna jugoslovanska industrijska proizvodnja zvišala za 6% v primerjavi z letom 1949. Skratka, vse najpomembnejše panoge, ki naj bi zagotovile izpolnitev petletke, so beležile rast v proizvodnji, za kar so imeli nemalo zaslug napori delovnih kolektivov ter novoizvoljenih delavskih svetov in upravnih odborov.⁴⁴ Omenim naj še najbolj bistveno gospodarsko aktivnost, ki je v teh letih potekala v podjetjih in širše, saj je angažirala tudi ljudske odbore in družbenopolitične organizacije.

V ospredju je bila ves čas akcija za dvig produktivnosti dela, za izboljšanje procesa dela in delovne discipline ter za znižanje polne lastne cene v podjetjih. Da so se tudi na tem področju ponekod pojavljali zastoji, pričajo opozorila, da je potrebno odpraviti kampanjski pristop k izpolnjevanju lastnih planov ob koncu leta.

V teh letih je bilo zlasti občutiti pomanjkanje delovne sile, kar je bil ponekod vzrok za neizpolnjevanje planov, kot npr. pri izvajanju nekaterih investicij in zlasti pri neizpolnjevanju plana v gradbeništvu. »Nerealizirana dobava planirane mehanizacije je torej zahtevala za gozdarstvo in rudarstvo več tisoč novih delavcev, ki smo jih mobilizirali bodisi kot prostovoljce, bodisi kot stalne delavce iz naših vasi. S tem se je bistveno zaostрил problem delovne sile, ker smo morali hkrati zagotoviti potrebno število delavcev za povečano proizvodnjo težke industrije.«⁴⁵ Kljub temu, da se je število delovne sile v Sloveniji povečalo od 188 000 zaposlenih leta 1946 na 248 211 leta 1952 (konec decembra 1949. leta je znašalo 207 600),⁴⁶ je bilo npr. za leto 1949 izračunano, da bo primanjkovalo okoli 20 000 delavcev, v Železarni Jesenice pa se je to število konstantno gibalo okoli številke 800. »Vprašanje delovne sile je pri nas v prvi vrsti vprašanje spremembe socialne strukture našega prebivalstva, katero vodi in ki jo terja nagli tempo naše industrializacije... Kateri problemi so povezani z vprašanjem delovne sile? Nedvomno je tu eden izmed osnovnih problemov stanovanj, tovarniških in drugih ekonomij, dobrega organiziranja službe delavske preskrbe — za vse to pa so v prvi vrsti odgovorne direkcije podjetij.«⁴⁷ To pomanjkanje se je deloma reševalo z angažiranjem frontnih in drugih delovnih brigad, zlasti v gozdarstvu. Iz istega razloga so tekle tudi stalne akcije za ustalitev delovne sile, proti fluktuaciji in izostankom z dela. Eden glavnih vzrokov za pomanjkanje delovne sile je bilo neizpolnjevanje planov na področju družbenega standarda, vzrok temu pa je bilo prestrukturiranje investicij zaradi blokade. Tako se je odnos med investicijami v kapitalno izgradnjo in investicijami v družbeni standard vsa ta leta še vedno

⁴⁴ Povzeto po podatkih iz stenografskih zapiskov II. rednega zasedanja Ljudske skupščine FLRJ, decembra 1950.

⁴⁵ Stenografski zapiski Ljudske skupščine FLRJ, III. izredno zasedanje, januarja 1950, str. 36.

⁴⁶ Podatki iz referata S. Kraigherja na II. plenarnem zasedanju CK KPS, 15. in 16. aprila 1949 (A CK ZKS) ter iz Statističnega godišnjaka FNRJ, leto 1954.

⁴⁷ Kidrič, B., O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 32.

gibal na relaciji 70 % : 30 %. B. Kidrič je že leta 1950 opozarjal tudi na drug problem, in sicer na potrebo po bolj racionalnem izkoriščanju delovne sile. Zavzel se je proti prekomernemu predčasnemu povečanju le-te in za izdelavo realnih analiz teh potreb. Tako se je že istega leta pričela akcija za izkoriščanje rezerv delovne sile, za zmanjšanje odvečnega administrativnega aparata, za izboljšanje delovne discipline, ipd. Leta 1950 je bil plan v Sloveniji izpolnjen z okoli 35 000 manj zaposlenih kot leta 1949, zato so se začasno zaustavile tudi spremembe v socialni strukturi prebivalstva.⁴⁸

Kot že rečeno, je v teh letih prišlo do povečanih nalog pri izvozu v vseh industrijskih in kmetijskih panogah, zlasti pa v lesni industriji. Zaradi tega se je znatno povečala eksploatacija gozdov v Sloveniji. Leta 1949 je bil posek planiran na 7 milijonov m³, oz. 350 % tega, kar bi lahko gozdovi dajali v pogojih trajne uporabe. Ta plan je bil leta 1950 zvišan za dodatnih 12 %, v letu 1951 pa je že upadel za 63 %.⁴⁹ Sečnja lesa je prav tako angažirala veliko število delovne sile, ob tem pa sta se pojavila še problema oskrbe te delovne sile in transporta. Dodatna mobilizacija je potekala v okviru množičnih organizacij. O tem je B. Kidrič januarja leta 1950 zapisal: »Vprašanje uporabe frontnih brigad: na jasnem si moramo biti o tem, kar je poudaril plenum CK KPJ. Dokler se ne bodo pričeli izvajati ukrepi za ustalitev delovne sile, ne moremo povsem prenehati z uporabo frontnih brigad. Frontne brigade v gozdarstvu moramo npr. še nadalje uporabljati, plan izvoza je, kakor veste, osnovni del ekonomskega plana za to leto, pa tudi v vsem gospodarskem načrtu ne samo tega leta, temveč tudi naslednjo leto. Če ne izpolnimo plana izvoza, potem ne bomo mogli izpolniti niti drugih nalog petletnega plana.«⁵⁰ Sčasoma je bilo ugotovljeno, da izkoriščanje gozdov prinaša izgubo ter da je treba kritje te izgube izkoriščati z akumulacijo drugih rentabilnih gospodarskih panog (saj so samo plače za to dejavnost znašale 67,8 % bruto produkta).⁵¹ V letu 1951 je bilo zato sklenjeno, da je bolj rentabilno izvoz lesa nadomestiti s povečano proizvodnjo drugih artiklov za izvoz, pri čemer pa se je celoten izvoz, planiran za leto 1951, zvišal za 40 % v primerjavi z letom 1950. Zaradi zmanjšane eksploatacije gozdov so 5300 delavcev lahko zaposlilo v drugih panogah.

Z borbo za izvedbo plana je bilo povezano tudi zaostrovanje vprašanja socializacije vasi in v okviru tega akcije za ustanavljanje kmetijskih obdelovalnih zadrug, za obvezen odkup kmetijskih pridelkov ter borba proti špekulantskim pojavom na vasi. Kmetje so zaradi pojava proste prodaje svoje artikle raje prodajali na prostem trgu, s čimer se je zviševala njihova kupna moč. Istočasno pa je zaradi naraščanja mestnega prebivalstva naraščala potreba po kmetijskih pridelkih. O nujnosti odkupa ter sektaških pojavih in nepravilnostih ob tem je B. Kidrič zapisal: »Poudarjamo še enkrat, da globalnih odkupnih planov za vso državo ne moremo bistveno zniževati, ker bi sicer ogrozili prehrano mestnega in industrijskega prebivalstva. Lahko pa popravimo

⁴⁸ Stenografski zapiski Ljudske skupščine FLRJ, III. redno zasedanje, decembra 1950, str. 79.

⁴⁹ AS, Fond PK, f. 32.

⁵⁰ Kidrič, B., Razprava na seji IO LFJ, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 131.

⁵¹ AS, Fond PK, f. 32.

določene napake glede planskih odkupnih nalog posameznih republik. Toda za te popravke je potrebna podrobna in dobro utemeljena analiza, ki jo morajo dati predvsem same republike in ki ne teži za tem, da bi se znižal globalni splošni državni plan, temveč je usmerjena na to, da se najdejo ustrezne možnosti za izpolnitev plana. Težišče vprašanja je torej v tem, da borbo proti sektaškim napakam in nepravilnostim že vnaprej prenesemo na pravočasne organizacijsko-tehnične in politične priprave in na pravilno odmero znotraj posamezne republike, t. j. na pravilno porazdelitev na posamezne oblasti in posamezne okraje.⁵²

Na področju lokalnega gospodarstva je bila situacija v omenjenih letih naslednja. Zaznamovan je bil stalen dvig deleža lokalne industrije v republiški proizvodnji. Število podjetij pod upravljanjem OLO je leta 1949 znašalo 234 (največ teh je bilo iz industrije gradbenega materiala, tekstilne, lesne in prehranske industrije), kar se v začetku leta 1950 ni bistveno spremenilo (aprila 1950 jih je bilo 220). Predlogi za prenos podjetij iz republiške v okrajno pristojnost, so zajeli 58 podjetij (največ kovinske industrije, industrije gradbenega materiala, tekstilne, živilske in usnjarske industrije). Za prenos so upoštevali naslednje kriterije: decentralizacijo, dopolnilni karakter omenjenih podjetij ter potrebo po razširitvi ekonomske baze ljudskih odborov, pri čemer so bile upoštewane tudi upravne zmogljivosti okrajev in mest.⁵³

V lokalni industriji je še vedno veljala razdelitev na lokalno industrijo I in II (lokalna industrija I je bila tista, katere proizvodnja je potekala v okviru državnega fonda razpodelitve). Izpolnjen je bil sistem planiranja te proizvodnje, in sicer na vseh sektorjih, državnem, privatnem in združenem, le da so v tem primeru vnaprej sestavljali le globalne plane proizvodnje, ne pa tudi operativnih. Naloge te industrije so bile predvsem preusmerjati izkoriščanje kapacitet na proizvodnjo predmetov široke potrošnje. Pri opravljanju te naloge se je pokazala precejšnja iniciativnost okrajev, vendarle pa asortiman teh izdelkov ob koncu leta 1949 še ni bil zadovoljiv. Pri planiranju lokalne industrije II je veljalo tudi načelo, da se ohrani ravnotežje med proizvodnjo ter kupno močjo lokalnega prebivalstva. Pri tem naj bi bili proizvodi, nujno potrebni za življenje (hrana, obleka ipd.), preskrbljeni vsem enakomerno in po nizkih cenah, medtem ko je za ostale artikle veljalo, da grede na trg po višjih cenah. Ker je prav slednje bilo večinoma tisto, kar je proizvodvajala lokalna industrija, so surovine za to proizvodnjo lokalni industriji dobavljali po višjih notnih cenah.

Istočasno, ko se je leta 1948 in 1949 še do potankosti izpolnjeval sistem direktivnega planiranja ter je bila izdelana celotna metodologija planiranja, sprejemanja in usklajevanja planov, izdelava operativnih in distributivnih planov kakor tudi planiranje odnosa med kupnimi in blagovnimi fondi, se leta 1949 že odpira teoretično vprašanje vloge tržišča in zakona vrednosti v socialističnem gospodarstvu.

V svojem referatu »O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike« na II. plenumu CK KPS, od 28. do 30. januarja 1949, je B. Kidrič prvi opozoril na nepravilnosti zaradi pojmovanja, da so distributivni plani »alfa in omega«

⁵² Kidrič, B., O tekočih nalogah boja za petletni plan, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 122.

⁵³ AS, Fond PK, f. 75.

planskega gospodarstva in dejal: »Tovariši, ki mislijo, da se lahko vse rešuje z distributivnimi plani, pozabljajo, da je vir narodnega dohodka, vir družbenega bogastva, njegovega vsestranskega asortimenta — produkcija, ne pa distribucija . . . Iz tega sledi, da je težišče dejanske zadostitve potreb, ki jih ima potrošnja, v planih produkcije, ne pa v distributivnih planih, pomeni opravljati Sizifovo delo in samo produkcijo vprav oddaljevati od dejanskih potreb potrošnje.«⁵⁴ Istočasno je izrekel trditev, »da ne socializem in ne graditev socializma ne izključujeta glede široke potrošnje ponudbe in povpraševanja, marveč da socialistično plansko gospodarstvo — v nasprotju s kapitalističnimi produkcijskimi odnosi — plansko obvladuje ponudbo in povpraševanje in se ju zavestno poslužuje kot enega izmed instrumentov planske razdelitve . . . Sočasno moramo s pravilnim mehanizmom našega planskega gospodarstva v teh globalno načrtnih okvirih, ki onemogočajo na osnovi socialističnih odnosov produkcije gospodarske krize itd., zagotoviti, da sta ponudba in povpraševanje polno izraženi in da prav ti dve čim bolj usmerjata našo produkcijo v smer zadostitve dejanskih potreb in dejanskega odkupa potrošnikov, česar bi ne mogel v vseh podrobnostih dogledati niti najpreciznejši planer. Iz vsega tega sledi, da v socializmu kot prvem stadiju komunizma, stadiju, v katerem še obstajata ekonomski kategoriji blaga in denar, niso in ne morejo biti ideal distributivni plani potrošnje.«⁵⁵ Iz tega pa je sledil sklep, »od distributivnih planov je treba ostro in nedvomno povsod, kjer je produkcija za to zares še dovolj visoka, preiti na plansko dirigiranje blaga, vendar tako plansko dirigiranje, ki omogoča vsakodnevne korekcije široke potrošnje.«⁵⁶ V svojem ekspoziju o planu leta 1950 pa je glede razporejanja blaga poudaril potrebo po prehodu k razporejanju na denarni osnovi. »Ravno zato mislim, da je treba našo trgovino še bolj ‚komercializirati‘ in da moramo s sedanjega sistema enotnih višjih cen preiti predvsem na režim lokalne industrije II in hkrati povečati obseg obvezne oskrbe.«⁵⁷

2. IZVOLITEV PRVIH DELAVSKIH SVETOV NA ZAČETKU LETA 1950

E. Kardelj je v govoru ob sprejemu zakona o ljudskih odborih maja 1949 prvič jasno povedal, »da so delavski sveti . . . zelo pomembni za nadaljnje spolnjevanje socialistične metode vodstva gospodarstva.«⁵⁸ Napovedal je nadaljnje razvijanje in uresničevanje načela sodelovanja proizvajalcev pri upravljanju gospodarstva.

Po sprejetju omenjenega zakona so se pričeli še intenzivnejši razgovori o samoupravnih pravicah državljanov in možnostih, da se le-te uresničijo. Razprave o osnovanju delavskih svetov, o njihovih nalogah in vlogi v podjetju so potekale v okviru CK KPS in na sejah vlade, h katerim so bili pritegnjeni

⁵⁴ Kidrič, B., O tekočih vprašanjih naše gospodarske politike, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1976, str. 36.

⁵⁵ Ibid., str. 39.

⁵⁶ Ibid., str. 41.

⁵⁷ Kidrič, B., Ekspozije o planu za leto 1950, Zbrano delo IV, CZ, Ljubljana, 1978, str. 112.

⁵⁸ Kardelj, E., O ljudski demokraciji v Jugoslaviji, PNSG I, DZS, Ljubljana, 1955, str. 460.

tudi predstavniki sindikata.⁵⁹ O poteku priprav na izvolitev delavskih svetov priča tudi govor S. Kraigherja na posvetovanju partijskih in sindikalni funkcionarjev republiških podjetij Slovenije, ki ga je sklical CK KPS 8. junija 1949. »Tovariš Kraigher je nato omenil, da bodo v tovarnah delavci izvolili delavske svete, ki bodo stalno sodelovali z upravnim vodstvom pri obravnavanju planskih nalog in drugih vprašanj. Ti zastopniki delavcev bodo nato prenašali sklepe in predloge svojim volilcem, delavcem. To bo zopet močan korak naprej v utrditvi kolektivnega dela v tovarnah, hkrati pa bo tako odpravljen tudi birokratizem, ki se je marsikje močno ugnezdil.«⁶⁰

Priprave na samo izvolitev delavskih svetov (DS) so se na zvezni ravni pričele proti koncu leta 1949. 23. decembra 1949 sta Gospodarski svet zvezne vlade in Centralni odbor Zveze sindikatov Jugoslavije izdala »Navodilo o osnovanju in delu delavskih svetov državnih gospodarskih podjetij«. Posredovali so ga republiškim Glavnim odborom sindikata ter podjetjem, ki so bila izbrana, da se v njih izvolijo prvi delavski sveti.

V navodilu je bilo zapisano, da je naloga DS, da aktivno sodeluje pri reševanju vseh najvažnejših vprašanj podjetja, da budno sledi delu in nudi pomoč pri pospeševanju proizvodnje in dela v podjetju. Navodilo je vsebovalo tri poglavja: Osnovanje in naloge delavskega sveta, Volitve delavskega sveta in Poslovanje delavskega sveta. Na začetku je pisalo: »S ciljem popolne ostvartitve ustavnega načela o neposredni udeležbi delavcev v proizvodnji in v izvajanju gospodarske kontrole, kakor tudi s ciljem aktivnejšega angažiranja delavcev v borbi za izvrševanje planskih nalog, se v državnih gospodarskih podjetjih ustanovijo delavski sveti. S pravilno organizacijo delavskih svetov se delavcem daje možnost da pridobe, ne samo, bolj jasen vpogled v delo in probleme podjetja, temveč se jim daje možnost neposrednega vpliva tako na probleme proizvodnje, kot tudi na probleme samega upravljanja podjetja.«⁶¹ Prisotnost prvih DS ni pomenila zmanjševanja ali spremembe vloge direktorja v upravljanju podjetja in tudi ne zmanjševanja nalog sindikalne organizacije (njene glavne naloge so bile vedno vodenje socialističnih tekmovanj z namenom izvrševati in presegati planske naloge). Naloge prvih DS so bile: seznanjati se s predlogom gospodarskega plana podjetja, z osnovnim planom gradnje objektov družbenega standarda, s predlogom pravil o delovnem redu, jih obravnavati in v zvezi z njimi dajati mnenje in predlagati ukrepe za pospeševanje proizvodnje, znižanja stroškov proizvodnje ipd., nadalje, predlagati ukrepe za boljšo organizacijo dela v podjetju, razpravljati o sistematizaciji delovnih mest in notranji organizaciji podjetij, o normah, razporedu delovnih sil, o predlogih pravil o delovni disciplini ter sodelovati pri nadzoru zaščite splošnega ljudskega imetja in razpravljati o pojavih neodgovornega odnosa do le-te. Kot posebna naloga je bilo podčrtano, naj se DS vztrajno zavzema za odpravljanje težav, nastalih v zvezi z uresničevanjem planskih nalog in naj se bori proti vsem oportunističnim in sovražnim pojavom, ki se izražajo s podcenjevanjem naših sil.

⁵⁹ Zbornik Fabrike radnicima, Privredni pregled, Beograd, 1964, str. 90.

⁶⁰ LP, 9. junija 1949. Drugih pričevanj o razpravi o uvedbi DS v Sloveniji, v pregledanih arhivih in literaturi, nisem našla.

⁶¹ AS, Fond Zveze sindikatov Slovenije, f. 280.

Glede volitev DS je navodilo določilo, naj se DS voli na zboru vseh delavcev, katerega naj skliče sindikalna organizacija. Volitve naj potekajo ob začetku vsakega leta s tajnim glasovanjem in na isti način kot volitve v odbore sindikalne podružnice.

Število članov prvih DS naj bi bilo 1—5 % vseh zaposlenih, njihovo število pa ni smelo presegati 100, ker bi bil drugače DS nesposoben za operativno delo. Poleg članov je bil v DS še direktor, zaželeno pa je bilo, da se voli vanj tudi sekretarja partijske organizacije in predsednika ali sekretarja sindikalne podružnice. Vsak član DS, ki ne bi opravljal svojih dolžnosti, je bil lahko odpoklican.

DS naj bi se sestajali enkrat mesečno, pri čemer sta dnevni red določila predsednik DS in direktor sporazumno. Za sklepčnost je morala biti pristojna vsaj polovica delavcev. Sklepi so se sprejemali z glasovanjem večine. Direktor je bil dolžan upoštevati sklepe DS, v nasprotnem primeru se je DS lahko pri-tožil OUV ali višjemu upravnemu organu. Člani DS so bili odgovorni za izpeljevanje sklepov, za katere je moral biti določen tudi rok izvršitve. Člani DS so bili poleg tega dolžni seznanjati ostale člane kolektiva s temi sklepi. Za preučevanje posameznih vprašanj pa je DS lahko osnoval tudi posebne komisije.⁶²

Ob sprejemu navodila je bilo sklenjeno, da bodo volitve v delavske svete sprva samo v določenem številu najboljših in najvažnejših delovnih kolektivov v Jugoslaviji (izbrano jih je bilo 215). Za volitve in organizacijo teh prvih DS so bili zadolženi Glavni odbori Zveze sindikatov po republikah.

Neposredno po tem, ko je bilo izdano navodilo, se je 26. decembra 1949 sestalo tajništvo Glavnega odbora ZS in razpravljalo o volitvah DS v LR Sloveniji. Z ozirom na sporočilo CO ZSJ, da se v mesecu januarju izvolijo DS v 46 največjih kolektivih v Sloveniji, je bil sprejet sklep, da se v sodelovanju s CK KPS skliče 9. januarja konferenca predstavnikov sindikalnih podružnic, sekretarjev osnovnih organizacij KP in direktorjev teh kolektivov.⁶³ Konferenca je potekala 7. januarja 1950 v omenjenem sestavu in na njej so razpravljali o volitvah in nalogah DS.

Volitve DS so bile v Sloveniji od 7. 1. do 11. 2. 1950. Pri tem so volitve izvedli: GO v 11 podjetjih, oblastni odbori in krajevni svet Ljubljana v 13 in republiški odbori ZS v 23 podjetjih. Volitve so bile, kot pravi poročilo v kolektivih sprejete z navdušenjem. V vseh kolektivih so bili predhodno organizirani množični sestanki po oddelkih in skupinah (po zaslugi partijskih in sindikalnih organizacij), tako da so bili z volitvami seznanjeni vsi delavci in nameščenci. Potekale so na enak način kot sindikalne, v kolektivih z nad 1000 delavci pa po delegatskem sistemu. V 47 delavskih svetih je bilo izvoljenih 1918 članov od skupno 63 477 zaposlenih. Procentualno je bilo v teh DS 63 % delavcev, 4 % inženirjev, 8 % tehnikov in 25 % nameščencev. Od teh je bilo 642 članov DS iz vrst sindikalnih funkcionarjev in 42 partijskih sekretarjev. Glede strukture teh DS je bilo ugotovljeno, da je bilo izvoljenih premalo

⁶² Zbornik Fabrike radnicima, Privredni pregled, Beograd, 1964, str. 90—92.

⁶³ Arhiv Zveze sindikatov Slovenije (A ZSS), Zapisniki sej po drugem kongresu 1949—1950. Zapisnik 16. seje tajništva GO, 26. 12. 1950.

žensk (kljub velikemu odstotku ženske delovne sile) in mladine (pri obeh se je gibalo število izvoljenih okoli 8 %).

Volilne skupščine so v navedenih dneh potekale v naslednjih podjetjih:

Sava	Kranj	7. januarja 1950
Elektrarna	Trbovlje	16. januarja 1950
Gradis-Litostroj	Ljubljana	17. januarja 1950
Tovarna celuloze Videm-Krško	Krško	18. januarja 1950
Hidrocentrala Maribor-Otok	Maribor	18. januarja 1950
Hidromontaža	Maribor	19. januarja 1950
Mestna plinarna	Maribor	19. januarja 1950
Tovarna usnja	Šoštanj	20. januarja 1950
Tovarna usnja	Kamnik	20. januarja 1950
Impol	Slovenska Bistrica	20. januarja 1950
Železarna	Guštanj	20. januarja 1950
Tovarna papirja	Vevče	20. januarja 1950
Železniške delavnice	Maribor	21. januarja 1950
Inteks	Kranj	22. januarja 1950
Metalna	Maribor	22. januarja 1950
Steklarna	Hrastnik	22. januarja 1950
Mestna plinarna	Celje	23. januarja 1950
Kemična tovarna	Ruše	23. januarja 1950
Iskra	Kranj	24. januarja 1950
Gradis	Strnišče	24. januarja 1950
Izvori nafte	Lendava	25. januarja 1950
Cementarna	Anhovo	25. januarja 1950
Železniška postaja	Ljubljana	25. januarja 1950
Mestna plinarna	Ljubljana	25. januarja 1950
Rudnik Trbovlje	Trbovlje	26. januarja 1950
Kurilnica	Ljubljana	26. januarja 1950
Elekt. cestna železnica	Ljubljana	26. januarja 1950
Kmetijska strojna post.	Maribor	28. januarja 1950
Železarna	Jesenice	29. januarja 1950
Državno posestvo Mlaka	Mahovnik	29. januarja 1950
TAM	Maribor	29. januarja 1950
Rudnik Mežica	Mežica	29. januarja 1950
Predilnica in tkalnica	Maribor	29. januarja 1950
Rudnik živega srebra	Idrija	29. januarja 1950
Železarna	Štore	30. januarja 1950
LIP	Celje	30. januarja 1950
Rudnik	Zagorje	31. januarja 1950
Rudnik	Hrastnik	1. februarja 1950
Rudnik	Senovo	2. februarja 1950
Rudnik	Velenje	3. februarja 1950
Tovarna kemičnih izd.	Celje	3. februarja 1950
Predilnica Litija	Litija	5. februarja 1950
LIP	Šempeter	11. februarja 1950

Neposredno po volitvah 22. januarja 1950, je bilo na seji GO ZSJ za Slovenijo podano takole poročilo: »DS so začeli z delom, ki že daje dobrih uspehov, vendar pa se še povsod niso znašli v celoti v novih nalogah. Poleg tega je vedno več kolektivov, kjer delavci želijo, da se tudi volijo delavski sveti. Tovariš predsednik vlade LRS je na gospodarski konferenci naročil sindikalnim organizacijam in upravnemu vodstvu, da se tudi tam takoj pristopi k volitvam Delavskih svetov.«⁶⁴

Prvi predlog za nadaljnje volitve DS je podal glavni odbor sindikata lesnih delavcev in je predvideval volitve DS v 20 kolektivih gozdno-žagarske eksploatacije. Volitve teh DS so potekale v mesecu marcu.⁶⁵ Sledile so še številne volitve v aprilu, npr. v Tovarni lesonitnih plošč v Ilirski Bistrici, v Tovarni meril v Slovenj Gradcu, v Zlatorogu v Mariboru, v Tovarni čevljev Žiri, v SGP Ljubljana, v Kemični tovarni v Mostah, v Toko Domžale in drugod. Do sprejetja Zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij in višjih gospodarskih združenj po delovnih kolektivih 27. junija 1950 je bilo v Sloveniji izvoljenih še dodatnih 120 delavskih svetov.

Iz delovanja teh DS do sprejema zakona, je bilo razvidno, da so s svojim delom koristno prispevali tako k izpolnjevanju proizvodnih nalog kot k ureditvi podjetij. Člani DS so svoje delo v DS vestno opravljali. Sestanki DS so bili večinoma zelo dolgi (tudi do 8 ur) in izkazalo se je, da jih bo v bodoče potrebno bolje pripraviti. Drug problem, ki se je pojavil v njihovem delovanju, je bila ponekod le nekaj nad 50% zasedba zaradi delovnih obveznosti članov (izmene ipd.). Tako je tajništvo GO ZSJ za Slovenijo že 29. 5. sklenilo: »Dosedaj izvoljeni DS so že pokazali pozitivne rezultate ter je naša dolžnost, da sprostimo najširšo samoiniciativo za volitve DS v vseh podjetjih. Odgovornost za vodstvo in pravilno poslovanje DS se prenese na pristojne Republiške odbore in na okrajne svete (Zveze sindikatov — J. V.).«⁶⁶

Ti delavski sveti so svoje delo nadaljevali tudi po sprejetju zakona o upravljanju državnih gospodarskih podjetij po delovnih kolektivih junija 1950, ko so izvolili tudi svoje upravne odbore.

3. IZVOLITEV PRVEGA DELAVSKEGA SVETA ŽELEZARNE JESENICE

Železarna Jesenice je bila eden izmed 215 delovnih kolektivov, za katere je bil sprejet sklep, da se v njih izvolijo delavski sveti januarja 1950 v skladu z navodilom, ki sta ga izdala CO ZSJ in Vlada FLRJ.

Ker spada železarna Jesenice med večje delovne kolektive, so priprave na volitve potekale tako, da so bile v okviru pododborov (sindikalnih) izpeljane volitve delegatov za skupščino Delavskega sveta. Od skupno 7228 članov kolektiva, jih je 6590 izvolilo 384 delegatov. Te volitve so bile opravljene do 24. januarja 1950. Tega dne je namreč imel sindikalni odbor sestanek za pripravo volitev. Sestanek so se udeležili: Mandiževc Tone, sekretar Tovarniškega komiteja KP, Verdnik Janko, tajnik sindikalne podružnice ter 10 članov. Na sestanku so ugotovili, da je v večini pododborov prišla do izraza demokratičnost omenjenih volitev (za skupščino DS), da pa člani kolektiva nimajo občutka, da

⁶⁴ Ibid., Zapisnik 18. seje tajništva GO ZSS.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., Zapisnik 28. seje tajništva GO ZSS.

bodo s tem soudeleženi pri vodenju podjetja. Ker je bil dnevni red poteka skupščine že določen, so na sestanku sprejeli sklep še glede imenovanja delovnega predsedstva, zapisnikarjev, overovateljev in drugih priprav za skupščino. Sprejeli so tudi listo predvidenih 88 kandidatov v DS (od teh 63 članov Partije), ki je ustrezala razmerju med obrati železarne. Za predsednika DS so predvideli Franca Arha, za sekretarja inž. I. Arzenška in za njegovega namestnika M. Rozmana.⁶⁷

29. januarja je bila v Titovem domu Železarne Jesenice ob 9. uri skupščina delegatov za izvolitev DS z naslednjim dnevnim redom:

1. Volitev 2 zapisnikarjev in 2 overovateljev;
2. Volitev kandidacijske komisije;
3. Volitev volilne komisije;
4. Volitev verifikacijske komisije;
5. Referat: Politični pomen delavskih svetov;
6. Diskusija;
7. Poročilo verifikacijske komisije;
8. Objava predloga kandidatne liste;
9. Volitev Delavskega sveta;
10. Sklepi.

V prisotnosti delegata GO ZS Plivnika je zasedanje otvoril J. Verdnik, tajnik UO sindikalne podružnice, ki je tudi podal omenjeni referat. Orisal je uspehe jeseniških kovinarjev leta 1949 (100,42 % izpolnjevanje plana, dograditev valjarne 2400, 1696 udarnikov, uspehi delovnih brigad) ter naloge in vlogo delavskega sveta. Diskusija, ki je sledila, se je dotaknila problemov, ki bi jih moral reševati DS, kot so, povečanje discipline, pravilnejše nagrajevanje udarnikov, pomanjkanje delovne sile, izgradnja stanovanj, vzgoja. Eden od diskutantov je predlagal, naj DS kot svojo prvo nalogo izvede razbitje operativnih planov železarne na posamezne delovne enote in delovna mesta ter naj se grafično prikaže izvrševanje plana.

Sledila je izvolitev. Od skupnega števila 384 delegatov, je skupščini prisostvovalo 276 delegatov (29 opravičeno, 81 neopravičeno odsotnih). Izvoljenih je bilo 87 članov DS.

Skupščina je sprejela naslednje sklepe, ki so bili obenem tudi smernice za delo DS:

1. da se mora najkasneje v 5 dneh sestati novoizvoljeni DS železarne in pričeti z rednim delom,
2. da se DS redno mesečno sestaja, po potrebi tudi izredno, in rešuje vso politično proizvodno problematiko,
3. da na prvi seji izdela program tekmovanj v podjetju, v počastitev predvolilne kampanje za volitve v zvezno skupščino in napove tekmovanje vsem DS v okviru ministrstva za težko industrijo,
4. da, kot najvažnejšo nalogo v okviru izpolnjevanja plana, DS prouči vprašanja razbijanja enomesečnega oz. operativnega plana na proizvodne enote,
5. da se morajo člani DS stalno seznanjati s problematiko proizvodnje ter sklepe DS prenašati kolektivu na sindikalnih ali proizvodnih sestankih.

⁶⁷ Arhiv Železarne Jesenice, Fond Delavski svet, f. 1., Zapisniki sej delavskega sveta 1—6 od 29. 1. do 20. 6. 1950.

Prva seja oz. konferenca DS Železarne Jesenice je bila 9. 2. (dejansko naj bi bila to druga seja, ker je bila, po trditvah v literaturi, prva neposredno po izvolitvi, vendar o prvi ni ohranjenega arhivskega gradiva), in nato so sledile seje 11. marca, 24. marca, 15. aprila, 16. maja in 20. junija.

Udeležba na sejah se je gibala od 87 % na prvi, 50 % na drugi, 54 % na tretji in 85 % na četrti, nakar so se začeli redno beležiti neopravičeni izostanki in je bila na naslednjih sejah udeležba takale: na 5. seji (16. 5.) je bilo 59 prisotnih, 2 opravičeno in 26 neopravičeno odsotnih, na naslednji pa 46 navzočih, 3 opravičeno in ostali neopravičeno odsotni.

Že na svoji prvi seji je Delavski svet pričel obravnavati probleme, ki so bili naštetni v sklepih skupščine, in sicer razvijanje socialističnega tekmovanja v čast volitev in vprašanje sklepanja pogodb med delavci in upravo podjetja. O tem je uvodoma poročal predsednik DS, Franc Arh. Sklenjeno je bilo, naj tekmovanje poteka tako, da bo četrletni operativni plan zaključen do 26. 3., da se v mesecu februarju zaostrijo tekmovanje v kvaliteti izdelkov ter se proglasi najboljšo brigado. Za izvršitev tega sklepa je DS sprejel tudi podrobnejša navodila in točke tekmovanja ter napoved tekmovanja drugim DS. Sklenjeno je bilo tudi, da podjetje sklene pogodbe z vsemi delavci najkasneje do 20. februarja, za kar je odgovoren direktor. Na tej seji je DS načel tudi vprašanje razbitja plana po mesecih, dneh, brigadah in posameznikih. O doseganju plana je poročal glavni inženir tovarne, in sicer je bil za januar leta 1950 plan dosežen le preko 80 %, poleg tega pa so se bližali tudi glavni remontni na plavžu in žični valjarni, zaradi česar je bilo predvidevati še nadaljnji izpad produkcije. V razpravo so se vključili tudi predstavniki posameznih obratov in govorili o težavah v obratih. Na predlog glavnega inženirja je bila ta točka preložena na naslednjo sejo, DS pa se je obvezal, da bo zasledoval razbitje plana v februarju ter na podlagi izkušenj dal predloge za razbitje plana v marcu.⁶⁸

Na drugi seji, 11. marca, je bilo ugotovljeno, da se sprejeti sklepi uresničujejo, le da četrletni plan v vseh obratih ne bo mogoče doseči do 26. 3., iz objektivnih razlogov. DS je nato obravnaval točko skrb za delovnega človeka, v okviru katere je bil seznanjen s kritičnim stanjem ekonomije železarne (pomanjkanje delovne sile, neurejeno pitališče, pokvarjen traktor ipd.). Nadalje je bil seznanjen s tem, da primanjkuje stanovanj ter da je plan gradnje za leto 1950 premajhen. Predstavniki tovarniške zaščite je poročal, da primanjkuje kadra za zaščito, o čemer je sledila razprava in sprejeti so bili ustrezni ukrepi. Ob tem je bilo načeto tudi vprašanje aktivnejšega sodelovanja članov DS pri upravnih poslih, predvsem v smislu borbe proti birokraciji (odpravo nepotrebnih poročil, formularjev ipd.). Sklenjeno je bilo, da bo večje probleme reševal DS z upravo in s posameznimi obrati. Poleg tega je bilo sprejeto načelo, da se v tistih obratih, ki imajo samo po enega predstavnika v DS, izvoli še eden.

Tretja seja, 24. marca, je bila posvečena vprašanju gospodarjenja podjetja. Uvodoma je predstavnik DS opozoril, da se DS preveč ukvarja z drobnimi problemi, medtem ko najvažnejši, problem produkcije, ostaja v ozadju. Kot primer, potreben obravnave, je navedel kopičenje materiala v adjustaži, ki je bil že leta tam in povzročal milijonsko škodo podjetju. V razpravi o tem so prišli

⁶⁸ Ibid.

na dan še drugi problemi, kot so obračanje obratnih sredstev, vprašanje maloprodaje in zalog. Vzroki za nekatere od teh problemov niso bili le v železarni, ampak v načinu poslovanja OUV oz. v splošnem gospodarskem stanju. Zato se je razprava razvila v smeri ugotavljanja vloge DS pri reševanju podobnih vprašanj. V razpravo so posegli tudi gostje na sestanku: sekretar (obnem tudi predsednik OLO) in organizacijski sekretar Okrajnega komiteja KPS ter predstavnik GO ZS. Rečeno je bilo, da DS ne sme iskati rešitve problemov samo pri OUV, temveč mora subjektivne vzroke zanje odpravljati sam v okviru tovarne. Kljub temu pa je bilo sklenjeno, da se za vprašanje kopičenja materiala zadolži sekretarja, ki naj skliče strokovni kolegij, na katerem pa naj prisostvujeta še predsednik in tajnik DS, in do 31. marca naj se ugotovi dejansko stanje zalog in najde ustrezna rešitev. Poleg tega je bilo sklenjeno ustanoviti trojko v podjetju (direktor, predsednik tovarniškega komiteja in predsednik sindikalne podružnice), ki naj sproti rešuje probleme železarne.⁶⁹

Naslednja seja, 15. aprila, je bila posvečena pregledu izvajanja sklepov prejšnje seje. Ker je na predhodni seji razprava v bistvu tekla o problemih, za katere je bila pred tem zadolžena uprava podjetja, je obrazložitev le-teh podal komercialni direktor tovarne. Njegova razprava je pokazala, da vzrokov za kopičenje materiala ne gre iskati v podjetju, ampak v nezadovoljivem sistemu distribucije materiala, ter da je uprava železarne storila vse, kar je bilo možno, da bi se ti vzroki odpravili. Sledilo je še poročilo direktorja o tekočem stanju zalog (katerih količina se je v tem času že nekoliko znižala), stanju nekurantnega materiala, o prepovedi obnavljanja maloprodaje ipd. Ob vprašanju maloprodaje se je razvila razprava in sklenjeno je bilo osnovati komisijo, ki bi proučila to vprašanje in izdelala predlog pravilnika maloprodaje. V nadaljnji razpravi so bila načeta še vprašanja o čistilnih akcijah, o odnosu do žensk, o prostovoljnem delu na gradbiščih, o finančni evidenci, o stanju v obratih. Seji je prisostvoval tudi tov. Kajtimir iz CK KPS, ki je delo DS jeseniške Železarne ocenil kot enega najboljših v Sloveniji. Načel je vprašanje funkcije DS v tovarni in poudaril, da morata DS in uprava tovarne delovati enotno pri reševanju kompleksnih vprašanj cele tovarne. Sklepi, sprejeti na tej seji so bili: pripraviti razpravo o kadrovskem vprašanju Železarne, glede problema delovne sile iskati notranje rezerve v podjetju, nadalje, da se na naslednjih sejah poda članom DS stanje pri izpolnjevanju plana po količini in vrednosti ter še nekaj operativnih sklepov.⁷⁰

Omenjeni sklepi so bili izvršeni, zato je na naslednji seji, 16. maja, DS obravnaval vprašanje notranjih rezerv delovne sile. Podano je bilo poročilo o stanju uresničevanja plana ter referat o vprašanju zagwarantirane preskrbe. DS je na tej seji sprejel skupno 13 sklepov, ki so se nanašali na probleme preskrbe, organizacije dela, podaljševanja 6-mesečnih pogodb, stanovanjski problem, sistematizacijo delovnih mest, disciplino, ekonomijo železarne, zmanjševanje števila nadur, prostovoljno delo in drugo. Sklenjeno je bilo tudi, da uprava poda DS materialno bilanco potrošnje za leta 1948, 1949 in 1950.⁷¹

Pred sprejetjem Temeljnega zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji... je delavski svet Železarne imel še zadnjo sejo 20. 4.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

Na tej seji je direktor Železarne podal poročilo o uresničevanju sklepov s prejšnje seje, ki so bili v glavnem vsi izpeljani. Razprava na tej seji pa je tekla o vprašanju potrošnje materiala ter izvajanju polletnega plana Železarne. V zvezi s tem je DS sprejel sklepe glede kontrole potrošnje in štednje materiala, glede zasledovanja produkcije valjarne 2400 (ki je polletni plan dosegla le 27%) in glede skladiščne in evidenčne službe.⁷²

Iz opisanega delovanja DS Železarne Jesenice v razdobju do sprejetja Zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji... je razvidno predvsem troje pglavitnih značilnosti. Prvo, da se je v začetku svojega delovanja DS še vedno ubadal z vprašanjem svoje vloge in pristojnosti znotraj podjetja. Drugič, da je ob odpiranju vprašanj delovanja uprave sprva prišlo do trenj med upravo in DS, ker je uprava nepravilno ocenila, da je npr. iskanje vzrokov za kopičenje zalog napad na njeno dotedanje delo. Tretje, da so se v razpravah na sejah DS odpirala številna in zelo raznovrstna vprašanja, ki večkrat niso bila predvidena z dnevnim redom seje, kar je kazalo na željo predstavnikov posameznih obratov, da bi se ta vprašanja reševala skupno na sejah DS. To pa je bilo tesno povezano s samim vprašanjem vloge in nalog DS oz. z vprašanjem operativnih možnosti takega organa kot je bil DS. Nedvomno pa se je DS Železarne v tem prvem obdobju svojega mandata seznanil z najvažnejšimi vprašanji poslovanja Železarne, kot so bila izpolnjevanja plana, stanje delovne sile, vprašanje zalog in porabe materiala, delovne discipline ipd. in je tudi v okviru svojih takratnih pristojnosti posegel v njihovo reševanje, skupno z upravo. To lahko sklepamo predvsem na osnovi zadnjih sej DS, ki so potekale že bolj organizirano. S tem je DS Železarne dokazal, da je pravilno doumel svojo funkcijo. Še bolj pomembno pa je dejstvo, ki ga lahko potrjujejo obsežne razprave na sejah, da je za obravnavane probleme vladalo veliko zanimanje tako članov DS kot članov kolektiva. To dokazujejo število diskusantov ter čas trajanja sej (3—4 ure in več) in število obravnavanih vprašanj, ki jih je DS samoiniciativno načeval.

Summary

THE BEGINNINGS OF THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE SOCIO-ECONOMIC RELATIONS AND THE ELECTION OF THE FIRST WORKER'S COUNCILS IN SLOVENIA IN 1950.

This treatise represents a chapter of a larger work antitled *The beginnings of selfmanagement in Slovenia from 1949 to 1950*, written by the author as her Master's degree paper. It deals with the period of time in 1949 and the first half of 1950, when the process of democratization and decentralization, as a long time process, marking the fundamental change in Yugoslavia's course to socialism, i. e. the transition from the system of popular democracy to the system of Self-governing socialism, began.

In the first part the tretise presents the theoretical implications of the forthcoming changes in the Yugoslav political and socio-economic system and the announcement of the introduction of self-management. In further describes the administrative changes which took place, i. e. the transfer of competences from the federal level to the republic level, with special regard to the field of economics, and the reorganization which was necessary in the administrative system of the republic. It also accounts on the preparations for further transfer to the local level, as the

⁷² Ibid.

beginnings of the introduction of the communal system. These changes meant an enlargement of competences and change of role, of the enterprise itself, due to and necessary for the introduction and status of the Worker's Councils. This part also gives a brief account of the economic development in the mentioned years, which influenced all these processes, as well.

The treatise gives, furthermore, an account on the preparations for the elections of the Worker's Councils, their role, tasks and competences, based on the Directive from December 23rd 1949. The elections of the first Worker's Councils in 47 enterprises in Slovenia took place from Jan. 7th to Feb. 8th 1950. After this a demand was made by other enterprises for such elections, which then took place in the following months and 120 additional Worker's Councils were elected in Slovenia before the adoption of the Law of June 27th. A short account on the functioning of these councils is also given and of their proposals for the improvement of the system of self-management.

The last part of the treatise deals, as an example, with the election and the work of the Worker's Council at the Ironworks of Jesenice, from Jan. to June 1950.